

دکتر توحید ملک زاده دیلمقانی

ایمیل:

tohidmalekzade@yahoo.com

وابستگی:

پژوهشگر تاریخ و فرهنگ آذربایجان

چکیده:

شهر و ایالت ایروان در تاریخ جزوی از اراضی سرزمین آذربایجان بوده است. این منطقه تا سال ۱۸۲۸م توسط خوانین قاجار اداره می شد که براساس معاهده ی تورکمنچای از سال ۱۸۲۸ جزو اراضی روسیه گردید. با فروپاشی دولت تزاری روسیه، ارامنه درصدد تصرف کل ولایت ایروان برآمده و توانستند علیرغم اکثریت بودن ترکان آذربایجان، ایروان را مرکز جمهوری ارمنستان اعلان نمایند. این دولت از همان اوان تشکیل درصدد پاکسازی منطقه از دیگر ملتها به نفع ارامنه بود. سیر زمان نشان داد که ارامنه در این سیاست موفق بودند و ایروان و روستاهای اطراف آن از ترکان پاکسازی گردید. این سند یکی از هزاران سندی است که اهالی مظلوم ایروان و بزرگان ۲۰ روستای آن با ارسال نامه هایی به زبان ترکی آذربایجانی با الفبای عربی و تاریخ ۱۲ ذیحجه ۱۳۳۷ (۸ سپتامبر ۱۹۱۹) از حکومت تازه تاسیس آذربایجان درخواست کمک نموده اند. این نامه در ۱۸ نوامبر ۱۹۱۹ به دولت آذربایجان رسید و به شماره ۱۷۱ به ثبت رسیده است. در این نامه، بزرگان ایروان ضمن تشریح مظالم ارامنه داشناق در طی جنگ جهانی اول، چگونگی اخراج مردمان محالات سورمه لی، آخ ساخلی، قیرخ بولاغ، اچمیادزین، فالین و دره چیچک را بیان نموده اند. در ادامه صورتجلسه امضای درخواست کمک اهالی بیست روستای ایروان از کابینه آذربایجان دیده می شود. اصل این سند در آرشیو جمهوری آذربایجان نگهداری می شود.

کلمات کلیدی: آذربایجان، ایروان، ترکان، قتل عام، جنگ جهانی اول

استناد (آپا): ملک زاده دیلمقانی، ت. یک سند از قتل عام ترکان آذربایجان در ایروان بدست ارامنه در جنگ جهانی اول.

ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۲، زمستان ۲۰۲۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr.Tohid Melikzade

E-posta:

tohidmalekzade@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan tarihi ve kültürü
üzerine araştırmacı

I. Dünya Savaşı Sırasında Azerbaycan Türkler'inin Erivan'da Ermeniler Tarafından Katledilmesine İlişkin Bir

Özet:

Erivan şehri ve vilayeti tarihte Azerbaycan topraklarının bir parçası olmuştur. Bu bölge 1828 yılına kadar Kaçar Hanlığı tarafından yönetilmiş, 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'na dayanarak Rusya topraklarına katılmıştır. Rusya'daki çarlık yönetiminin yıkılmasıyla birlikte Ermeniler, Erivan vilayetinin tamamını işgal etmek istediler ve buradaki Türk nüfusun çoğunluğuna rağmen Erivan'ı Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edebildiler. Bu hükümet, kurulduğundan bu yana Ermeniler'in yararına bölgeyi diğer milletlerden temizlemeye çalışıyordu. Zaman geçtikçe Ermeniler'in bu politikada başarılı olduğu görüldü ve Erivan ve çevre köyler Türkler'den temizlendi. Bu belge, Erivan'ın mazlum sakinleri ve 20 köyünün ileri gelenlerinin Azerbaycan Türkçesi ve Arap alfabesi ile yazılmış 12 Zilhicce 1337 (8 Eylül 1919) tarihli Azerbaycan'ın yeni kurulan hükümetinden yardım talep ettikleri binlerce belgeden biridir. Bu mektup 18 Kasım 1919 tarihinde Azerbaycan hükümetine ulaşmış ve 171 numara olarak kaydedilmiştir. Bu mektupta Erivan'ın ileri gelenleri, I. Dünya Savaşı sırasında Taşnak Ermeniler'inin zulmünü anlatırken, Surmeli, Aksaklı, Kırkbulak, Eçmiadzin (Üçmüezzin), Kalın ve Dereçiçek bölgelerindeki halkın nasıl tehcir edildiğini yazmışlardır. Aşağıda Erivan'ın yirmi köyünün Azerbaycan kabinesinden yardım talebinin imzalanmasına ilişkin tutanaklarını görebilirsiniz. Bu belgenin orijinali Azerbaycan Cumhuriyeti arşivlerinde saklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Erivan, Türkler, katliam, I. Dünya Savaşı

CITATION (APA): Melikzade, T. I. Dünya Savaşı Sırasında Azerbaycan Türkler'inin Erivan'da Ermeniler Tarafından Katledilmesine İlişkin Bir Belge. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 02, kış 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Məlikzadə

E-poçt:

tohidmalekzade@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan tarixi və
mədəniyyəti üzrə tədqiqatçı

Birinci Dünya Müharibəsi illərində İrəvanda Azərbaycan türklərinin ermənilər tərəfindən qətlə yetirilməsinə dair bir sənəd

Xülasə:

İrəvan şəhəri və dövləti tarixdə Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi olub. Bu ərazi 1828-ci ilə qədər Qacar xanları tərəfindən idarə edilmiş, 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Rusiya ərazisinə keçmişdir. Rusiya çar hökumətinin süqutu ilə ermənilər bütün İrəvan quberniyasını işğal etmək istəyirdilər və burada türklərin çoxluğuna baxmayaraq, İrəvanı Ermənistan Respublikasının paytaxtı elan edə bildilər. Bu hakimiyyət yarandığı gündən ermənilərin xeyrinə bölgəni başqa xalqlardan təmizləməyə çalışırdı. Zamanın gedişi göstərdi ki, ermənilər bu siyasətdə uğur qazandılar və İrəvan və onun ətraf kəndləri türklərdən təmizləndi. Bu sənəd, İrəvanın məzlum sakinlərinin və onun 20 kəndinin ağsaqqallarının Azərbaycan türkcəsində ərəb əlifbası ilə 12 zilhiccə 1337-ci il (8 sentyabr 1919-cu il) tarixində yazılmış yeni yaradılmış Azərbaycan hökumətindən kömək istədikləri minlərlə sənəddən biridir. Bu məktub 1919-cu il noyabrın 18-də Azərbaycan hökumətinə çatmış və 171 nömrə ilə qeydə alınmışdır. Bu məktubda İrəvan ağsaqqalları Birinci Dünya Müharibəsi illərində daşnak ermənilərinin vəhşiliklərini təsvir edərkən Sürməli, Axsaxlı, Qırxbulaq, Eçmiədzin (Üçmüəzzin), Qalın və Dərəçiçək bölgələrinin əhalisinin necə deportasiya edildiyini yazmışlar. Aşağıda İrəvanın iyirmi kəndinin Azərbaycan Nazirlər Kabinetindən yardım tələbinin imzalanması protokolunu görə bilərsiniz. Bu sənədin əslisi Azərbaycan Respublikasının arxivində saxlanılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, İrəvan, türklər, qırğın, Birinci Dünya Müharibəsi

CITATION (APA): Məlikzadə, T. Birinci Dünya Müharibəsi illərində İrəvanda Azərbaycan türklərinin ermənilər tərəfindən qətlə yetirilməsinə dair bir sənəd. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 02, qış 2024, ISSN: 3041-8690.

Associate professor,
Dr. Tohid Malekzadeh

Translated by:
Ismail Aliqulipur

Email:
tohidmalekzade@yahoo.com

Affiliation:
Researcher in Azerbaijan
History and Culture

A Document on the Genocide of Azerbaijan Turks Committed by Armenians in Yerevan during World War I

Abstract:

The city and state of Yerevan has been a part of the territory of Azerbaijan in history. This area was ruled by Qajar Khan until 1828, which became part of Russian lands based on the Treaty of Turkmenchai in 1828. With the collapse of the tsarist government of Russia, the Armenians wanted to occupy the entire province of Yerevan and were able to declare Yerevan as the center of the Republic of Armenia despite the majority of Turks in this region. Since its formation, this government was trying to cleanse the region from other nations for the benefit of Armenians. The passage of time showed that the Armenians were successful in this policy and Yerevan and its surrounding villages were cleared of Turks. This document is one of the thousands of documents that the oppressed residents of Yerevan and the elders of its 20 villages have requested for help from the newly established government of Azerbaijan by sending letters in the Azerbaijani Turkish language with the Arabic alphabet and dated September 8, 1919. This letter reached the government of Azerbaijan on November 18, 1919 and was registered as number 171. In this letter, the elders of Yerevan, while describing the atrocities of Dashnak Armenians during the First World War, explained how the people of Surmeli, Akh Sakhli, Qirakh Bolaq, Echmiadzin, Kalpan and Chichek regions were deported. In the following, you can see the minutes of the signing of the request for assistance from the Azerbaijan cabinet of twenty villages of Yerevan. The original of this document is kept in the archives of the Republic of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan, Yerevan, Turks, massacre, World War I

CITATION (APA): Malekzadeh Dilmagani, T. A Document on the Genocide of Azerbaijan Turks Committed by Armenians in Yerevan during World War I. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 02, winter 2024, ISSN: 3041-8690.

The city and province of Yerevan was, as is well known, within historical Azerbaijani territory. Based on the 1828 Turkmanchay Treaty, this province, together with Nakhchevan, was ceded to Russia. Thenceforth, Armenians living scatteringly in eastern provinces of the Ottoman Empire and Southern Azerbaijan were forced, on Russia's initiative, to migrate to this region. General Simino was appointed by Abbas Mirza, the governor of Azerbaijan and the crown prince of the Qajar monarch, to supervise this migrations.² According to his writings, Russians forced the local Armenians to migrate compulsorily; they beguiled the disinclined by offering money. In case of reluctance to go to the Russian-occupied areas they were taken to Yerevan and Karabagh by force of soldats' whips.³ According to Simino's reports, owing to Russians' extemporaneous initiation of these migrations many of the Armenians succumbed in the first years of migration to starvation and disease.⁴ According to official Russian documents, 1807 Turkish families (7331 people) and 567 Armenian families (2369 people) lived in Yerevan in 1828.⁵ Based, again, on the same documents, as of that year the population of Armenians in the region shows a big growth. According to official Russian records, in 1829, 80 percent (nearly 93,000 people) of the population of Yerevan and Nakhchevan provinces were composed of Turks, and the rest were Armenians.⁶ According to the same records, from 1828 about 20,000 Turks including the Qajar government-dependent administrative and army members vacated the region following the Turkmanchay Treaty. Most of these indigenous people settled in Southern Azerbaijan. Many of these migrants have still the surname of Yerevani in Iran.

According to official Russian accounts in 1823 Yerevan had a Turkish population of 82373, but as for the Armenians, they managed to gain a majority with 82377 people. Apparently despite Simino's reports the population of Armenians had increased four times during these four years. As we mentioned before, these Armenians had been collected from those living scatteringly in Eastern Anatolia and Southern Azerbaijan (Iran) and settled in this region. Confirming this point, the Armenian historian H. Pasdermadjian, too, plainly talks about close to 100,000 Armenians forced out of the Ottoman Empire into Yerevan.⁷ Russians appointed colonel Lazarov to settle the Armenians, and the Armenians were exempted from taxation for five years.⁸

Despite upsetting the balance of population to the detriment of Turks in Yerevan after these events, this balance was to the benefit of Turks until the beginning of the 20th century. But after 1905 as a consequence of Russian-instigated Muslim-Armenian wars, the Turks were defeated in the region of Yerevan. Yet in Baku and Nakhchevan they gained a victory.⁹ Following these events the defeated areas passed out of Azerbaijani Turks' possession for ever.

It is obvious that since the turn of the 20th century the Dashnaks' endeavours to realize their dream of great Armenia- their Haydat- have increased. Encompassing an area from the Caspian Sea to the Black Sea and Mediterranean Sea, the imaginary Armenia's territory comprises almost the whole of Azerbaijan, which has always been a Turkish land, and the eastern regions of Anatolia. Their hostile activities against the Turks were not simply restricted to Azerbaijan. From 1914 through winning the support of other European nations on grounds of religion, with Russians at the head, they engaged in armed activities within the territorial boundaries of the Ottoman Empire against the Ottoman administration and martyred hundreds of thousands of Turks. Despite these activities the Ottomans found no other choice but to issue an exodus decree.

Regarding Iranian Azerbaijan, the regions's Armenians and Assyrians slaughtered 150,000 Turks in Urmia and Salmas with the aid of Russians and Americans just to establish an imaginary Armenia.¹⁰ These incidents are known in Azerbaijan as Jiloluq.¹¹

As regards the province of Yerevan, in this region the Turks were in a much more deplorable position. After the establishment of the so-called independent state of Armenia the genocide of Turks were fulfilled as planned, this time at the hands of the Armenian State. According to sources, simply in the province of Yerevan 211 Turkish villages were burnt down and 300,000 Turks were martyred by Armenians.¹² A few numbers left for such cities as Genje and Tabriz considered to be secure. During this massacre to escape the genocide the people of Yerevan appealed to the region's states for help by writing letters. Maybe this point is noteworthy that the Turks of Yerevan did not accept the Armenian sovereignty and based on this letter that they wrote "they managed to secede from the Armenian government and defend themselves under the auspices of an organization temporarily."¹³ We think this key point must be researched by the researchers.

Unfortunately the region had fallen into such a chaotic state that no one could respond to the voice of help, and hundreds of thousands of our cognates and relatives were martyred cowardly. The Turkish soil Yerevan was declared the capital of the newly established republic of Armenia.

The existing letter had been taken from Azerbaijan's state archives and brought to Ankara by the Turkish Republic's State Archives Directorate. It had been written on behalf of the representatives of 20 villages along with those of Yerevan migrants to address the cabinet of the newly established Azerbaijani republic. It is written in Azerbaijani Turkish in the Arabic alphabet and shows the date of 12 Dhu al-Hijjah 1337 (8 September 1919). The letter had reached the government of Azerbaijan on 18 Tishrin Awwal 1919. It is recorded as number 171.

The text of the letter:¹⁴

To the Ministers Council in the Azerbaijani Government

A humble letter on behalf of all the Muslims inhabiting the Yerevan gubernio

From the beginning of the European war up to now, the Muslims here experience disastrous days. Our past and religious and national sacred things have been extremely annihilated by the Dashnaks, and it seemed as if the violaton of our honour and chastity had been forgotten by the common and naive people. The residents of more than 100 villages had gathered their few crops at the foot of ruined walls in the hope of earning a livelihood.

All of a sudden the districts of Akh sakhli, Qalin, Eurmelu, Qirkhbulakh, Ichmiyadzin, Darachichek and the Muslim villages of the Yerevan district were demolished by the Dashnak government's malicious and wicked officials, whereas in the past they allowed the people to exit from the village with only one-day provisions and clad in rags. But now whenever they seize them, they behead like sheep to some extent modest and virtuous women and children facing the enemy, with hundreds of men first. In addition, they subsist on fruit leftovers like flocks of animals in the sun and at the foot of walls. With the humanity appearance having been spoiled, they form horrific scenes.

Only Zangibasar villages, consisting of 20 villages, have remained. The refugees of the 150 villages, which is a huge mass, are their protectors. Again the Dashnaks intend to wipe out these villages. In the name of Islam and humanity the representatives of these twenty villages together with those of a huge mass composed of 150 villages came together and formed a national defence assembly to protect themselves and managed to split from the Armenian government and defend themselves under the auspices of an organization temporarily. With a weak voice they stretch out their hand of assistance and appeal to the whole democratic people and council of ministers in the Azerbaijani government for help. We notify that they must adopt all necessary measures and use any means to protect us, and implore them in the name of humanity to bring us under their patronage and not to give permission for the Dashnaks' oppression and cruelty any longer. If you do not soon reach out your sympathetic hands to take these innocent and oppressed children's imploration hands, hundreds of population will be annihilated.

12 Dhu al-Hijjah 1337¹⁵

The representatives of the village of Qaraqishlaq:

1-Mashadi Mahammad Baghir.....

2-Mustafa.....

3-... ..

The representatives of Shorlu Damirchi:

4-

5-

The representatives of the village of Upper Nejlu:

6- Hajji Rajab hajji Mammad oghlu

7-Mashadi Mamad Baghir hajji Ibrahim Khalil oghlu

The representatives of Lower Nejlu:

8-Karbalai Mamad Ali hajji Abdullah oghlu

9-Mashadi Husen Aliof

The representatives of the village of Donquzken:

10-Hajji Ali Akbar hajji¹⁶oghlu

11-Mashadi Mahmud mashadi Mahammad Jafar oghlu

The representatives of the village of Hajji Ilyas:

12-Hajji Zeynal hajji Salah oghlu

13-Karbalai Abas mashadi Vali oghlu

The representatives of the village of Gökgümbat:

14-Mashadi Jalil karbalai Gafur oghlu

15-Hajji Mustafa hajji Ali oghlu

The representatives of the village of Arbat:

16-Zeynal malla Mahammad oghlu

17-Shaban karbalai Ismayil oghlu

The representatives of the village of Charbagh:

18-Hajji Heydar hajji Maharram oghlu

19-Mahammad mashadi Husen oghlu

The representatives of the village of Shurlu Mehmandar:

20-Hajji Seyid Ali Mirgafar oghlu

21-Mashadi... .. hajji Abbas oghlu

The representatives of the village of Chobankara:

22-Masum hajji Hasan oghlu

23-Hasan hajji Qasim oghlu

The representatives of the village of Khachaparaq:

24-Karbalai Ali hajji Hasan oghlu

25-Mahammad Baba oghlu

The representatives of Qarqabazar:

26-27-Unreadable

The representatives of the village of Ulukhanlu:

28-Karbalai Iskandar Najafoghlu

29-Karbalai Qanbar

The representatives of the village of Sarvanlar:

30-Vali

31-

The representatives of the village of Reyhanlu:

32-Ali mashadi Ilyas oghlu

33-Karbalai Hasan Ali oghlu

The representatives of Habalkand:

34-Ali Husen oghlu

35-Karbalai Abas fakhre adam

The representatives of Seyitkand:

36-Hasan karbalai Hasan oghlu

37-... ..

The representatives of Ilkhiqorukh:

38-... ..

39-Asad Mammad oghlu

The representatives of Sarijalar:

40-... ..

41-... ..

The representatives of the whole of Araliq and Bashkand:

42-Hasan

43-Mashadi

The representatives of the whole of migrants Alikhan Ibrahim Khalilzada: Malik

Footnotes

1.Reachercher, author tohidmelikzade@yahoo.com

ژنرال سیمینو در خدمت ایران عصر قاجار، منصوره اتحادیه، سعید میرمحمدصادق، تهران، ۱۳۷۵، ص ۵۵

3.A.K. p:94

4.A.K. p:94

ایروان یک شهر مسلمان نشین بود، صمد سرداری نیا، تهران، ۱۳۸۰، ص ۹۰

6.A.K. p:91

تاریخ ارمنستان، هراند باسدرماجیان، ترجمه محمد قاضی، تهران، ۱۳۶۶، ص ۳۶۷

8. A.K. p:367

سرداری نیا، ص ۱۳۰

تاریخ ده هزارساله سلماس و غرب آذربایجان، توحید ملک زاده دیلمقانی، تبریز، ۱۳۸۴، ص ۱۸۹

11.To have a brief look at these events, refer to:

MELKZADE, Tohid, Azerbaijan dergisi, say ,ocak 2001, s 21

سرداری نیا، ص ۱۴۷

13.This sentence has been extracted from the text.

14.We made no changes to the contents but to the alphabet.

15.equivalent to 8 September 1919

16.The dotted spaces stand for unreadable names.

I. Dünya Savaşı Sırasında Azerbaycan Türkler'inin Erivan'da Ermeniler Tarafından Katledilmesine İlişkin Bir Belge

Bilindiği gibi İrevan kenti ve vilayeti tarihi Azerbaycan arazisi bünyesindeydi. 1828 Türkmançay Antlaşması sonrasında bu vilayet Nahçıvan'la birlikte Rusya'ya verildi. Bu seneden itibaren Rusya'nın teşebbüsleriyle Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden ve Güney Azerbaycan'dan dağınık olarak yaşayan Ermeniler bu bölgeye göç etmeğe başladı. General Simonov, Azerbaycan valisi ve Kaçar Şahı'nın veliahdı Abbas Mirza tarafından bu göçleri kontrol etmek için görevlendirildi¹. Onun yazdıklarına göre Ruslar yerli Ermeniler'i zorla göç etmeğe mecbur ediyorlar, göçmek istemeğini parayla aldatmakla veya askerlerin kamçısı zoruyla Ruslar'ın işgal ettikleri İrevan ve Karabağ'a götürüyorlardı². General Simonov'un raporuna göre Ruslar bu göçlere hazırlıksızdı, bir çok Ermeni muhaceretin ilk yıllarında açlık ve hastalıktan helak oldu³. Resmi Rus belgelerine göre İrevan'da 1828 senesinde 1807 ev Türk (7331 kişi) 567 ev Ermeni (2369 kişi) yaşamaktaydı⁴. Yine bu belgelere esasen bu seneden itibaren bölgede Ermeniler'in nüfusu bir hayli artış göstermektedir. 1829 senesinde Rusların resmi kayıtlarına göre İrevan ve Nahçıvan vilayetlerinde nüfusun yüzde 80'ini (yaklaşık 93.000

¹ İttihadiye, Mensure, Mir Mehemmet Sadik, Seid. General Simino der xedmete İran e esre Qacar. Tahran, 1996, s. 55.

² e.g.s; s. 94.

³ e.g.s; s. 94.

⁴ Serdariniya, Samed. İrevan müsəlmanlar yurduymuş. Tehran, 2001, s. 90.

kişi) Türkler, kalanını ise Ermeniler oluşturmaktaydı⁵. Aynı belgelere esasen 1828 senesinden itibaren 20.000 Türk Kaçar Devletine bağlı idari ve ordu mensupları dahil Türkmençay Antlaşmasına göre bölgeyi terk ettiler. Bu yerli halkın çoğu Güney Azerbaycan'da göç ettiler. Bu muhacirlerin çoğu halena İran'da İrevani soy adını taşımaktalar.

1823 yılında Ruslar'ın resmi kayıtlarına göre İrevan'da Türklerin nüfusu 82373 kişi, Ermeniler ise 82377 kişi olarak çoğunluğu elde etmiş bulundular. Anlaşılan Ermeniler'in nüfusu bu dört senede Simonov'un raporlarına karşın 4 kat artmıştır. Önce dediğimiz gibi bu insanlar Anadolu'nun doğusunda ve Güney Azerbaycan'da (İran) dağınık halde yaşayan Ermeniler'den toplayarak bölgede iskan ettirilmiştir. Ermeni tarihçi H. Parsdermaciyan da bu noktayı onaylayarak yaklaşık 100 bine yakın Ermeni'nin Osmanlı'dan gelerek İrevan'da yerleşmesinden açıkça konuşuyor⁶. Ruslar, Ermeniler'i yerleştirmeye Albay Lazarev'i görevlendirdiler, aynı zamanda onları beş sene vergiden muaf tuttular⁷.

Bu olaylardan sonra İrevan'da Türkler'in zıddına nüfus dengesinin bozulmasına karşın XX. asrın başlangıcına kadar bu denge Türklerin lehine oldu. Fakat 1905'den itibaren Ruslar'ın kışkırttığı Ermeni-Müslüman savaşları sonucu İrevan bölgesinde Türkler mağlup oldular, oysa Bakü ve Nahçıvan'da Türkler galip geldiler⁸. Bu olaylardan sonra mağlup olan bölgeler kalıcı olarak Azerbaycan Türkler'inin elinden çıktı.

Malum XX. asrın başlarından itibaren Taşnaklar'ın Haydatı olan büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmeğe olan çabaları arttı. Hazar Denizinden Karadeniz ve Akdeniz'e kadar bölgeleri kapsayan hayali Ermenistan arazisi hemen hemen her zaman Türk yurdu olan Azerbaycan'ın tamamını ve Anadolu'nun doğu bölgelerini kapsamaktadır. Onların Türkler'e karşı eylemleri sadece Azerbaycan'la sınırlı kalmadı 1914'den itibaren Ruslar başta olmak üzere din üzerinden vs. nedenlerden dolayı Avrupa devletlerinin desteklerini de kazanarak Osmanlı arazisi dahilinde Osmanlı devletine yönelik silahlı eylemlere girdiler ve yüz binlerce Türk'ü şehit ettiler. Osmanlı ise bu eylemlere karşın tehcir fermanını çıkarmaktan başka çare bulamadı.

Güney Azerbaycan'a gelince bölgedeki Ermeniler ve Asuriler Ruslar'ın ve Amerikalılar'ın yardımıyla Urmiye, Salmas'da 150.000 Türkü sadece bir hayali Ermenistan kurmak için katl ettiler⁹. Bu olaylara Azerbaycan'da Cilovluk olayları denir¹⁰.

⁵ e.g.s; s. 91.

⁶ Psdermaciyan, Herand. Ermenistan Tarihi / tercüme eden Kazi, Tahran 1987, s. 367.

⁷ e.g.s, s. 367.

⁸ Sedariniya, s. 130.

⁹ Melikzade, Tohid. Salmas'ın on bin senelik tarihi, Salmas, 1999, s. 189.

¹⁰ Bu olaylara kısa bir bakış olarak bakınız: Melikzade, Tohid. Azerbaycan dergisi, Sayı: Ocak 2001, s. 21.

İrean vilayetine gelince bu bölgədə Türkler'in durumu daha da berbat idi. Sözde müstakil Ermenistan Devleti kurulduktan sonra Türkler'in soykırımı planlı olarak bu defa Ermenistan Devleti eli ile gerçekte. Kaynaklara göre sadece İrean vilayetinde 211 Türk köyü yakılıp Ermeniler tarafından 300.000 Türk şehit etti¹¹. Bölge Türkler'inin bir kısmı da emniyetli sayılan Gence ve Tebriz kentlerine taraf harekat ettiler. Bu katliam sırasında İrean halkı soykırımdan kurtulmak için bölge devletlere mektuplar yazarak istindat dilediler. Belki ilginç nokta şu ki İrean Türkleri Ermeni hakimiyetini kabul etmeyerek, yazdıkları bu mektuba esasen, "Ermeni hükümetinden ayrılıp ve bir teşkilat sayesinde kendilerini müdafaa ve muhafaza etmeğe muvakkati olarak muvaffak olmuşlar"¹². Bizce bu önemli nokta tarihçiler tarafından araştırılmalıdır.

Ne yazık ki, bölge o kadar karmaşık bir duruma girmiştir ki yardım harayına kimse yanıt veremedi ve yüz binlerce soydaşımız akrabalarımız namertçe öldürüldü. Türk yurdu İrean ise yeni kurulmuş Ermenistan Cumhuriyetinin başkenti ilan edildi.

Elimizde olan bu mektup T.C. Devlet Arşiv Müdürlüğünce Azerbaycan Devlet Arşivlerinden alınıp Ankara'ya getirilmişti. 20 köyün vekilleriyle yanı sıra İrean muhacirleri vekilleri tarafından yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyetinin kabinesine hitaben yazılmıştır. Yazı Azerbaycan Türkçesinde, Arap alfabesinde ve 12 Zihicce 1337 (8 Eylül 1919) tarihini gösterir. Bu mektup 18 Teşrin-i evvel 1919'da Azerbaycan hükümetine varmıştır. Belge olarak 171 numarada kayıtlı olmuştur.

Mektubun metni:¹³

Azerbaycan Hükümetinde Vezirler Şurasına

Umum İrean Guberniyasında yaşayan müselmanlar terefinden bir meruze ye acizane.

Avropa muharibesi başlanandan imdiye geder bura muselmanları felaketli günler keçiriyorler. Keçmişleri ve müqeddesate diniye ve milliyemizin daşnaqlar terefinden gayet derecede müzmehil olub ve ırz namusumuzu hetk olunmaqını bir derece evam ve sade dil cemaet nezerlerinden feramuş kimi olmuşdular. Yüzden ziyade köylerin ehalisi yıxılmış divarların dibinde azca mehsulatlarını toplayıp imrare hayat etmelerine güman edir idiler.

Birden bire daşnaq hükümetinin alçaq ve rezil memurları terefinden Axsaxlı, qalın, Sürmeli, İçmiyadzin, Qırxbulax, Dereçiçek mahalları ve İrean mahalında olan

¹¹ Serdariniya, s. 147.

¹² Bu cümle metnin içinden alınmıştır.

¹³ Metin içini hiç değişmeden yalnız alfabe değişikliği yaptık.

müsləman köyləri paymal olub hansıke keçənlərdə yol verilib bir günlük azuqə və bir köhnə xırqə parə ilə köyden dıışarıya çıqmağa imkan olurdu, lakin imdi ölən və bir dərəcə ismətli və həyalı düşməne mərüz qalan çocuq və qadınlərin başta yüzlərcə kişiləri dutduqda qoyun kimi başlarını kesirlər. Bundan əlavə heyvan surələrinə müşabih divarların dibində və günəş qabağında meyvəcat qırıntıları ilə teeyüş edirlər. İnsaniyyət qiyafəsi pozulmuş dəhşətli mənzərələr təşkil edirlər .

Qalıb 20 köylərdən ibarə Zəngi əsar köyləri hansıke yüz əlli köylərdən ibarət qaçqınları ke bir kütləyə əzimedir, onların pənəhidir. Ginə daşnaqlar bu köyləri məhv və paymal etmək istiyor. İslamiyyət və insaniyyət naminə yüz əlli köyden ibarət bir kütləyə əzime ilə bərabər bu igirmi köy əhalisi vəkəlləri cəm olub kəndilərinə mühafizə etmək üçün bir mudafieyə milliyyə həyəti təşkil edib və Ermeni hükümetindən ayrılıb və bir təşkilat sayəsində kəndilərinə mudafie və mühafizə etmək müvəqqəti olaraq müvəffəq olmuşalr və zəyif səslə umum demokrat cəmətinə və Azərbaycan Hükümetində Vəzirələr Şurasına muavinət əllərini uzadıb yardım dileyirlər. Hər nəhvillə olursa olsun bizim mühafizəmizə tədabirə lazəmələr ittixazında bulunmaqlarını bildirib və bizi təhtə himayələrinə alıb daşnaqların zülm və cəfasına daha bundan sonra yol verməmələrinə insaniyyət naminə istirham ediyoruz. Hərgah təzliklə mərhemət əllərinizi uzadıb bu məzlum və məsum çocuqlar istigəsə əllərinə qovuşdurmasanızsa yüzminlərcə nüfuslar məhv olar.

12 Zihecce 1337¹⁴

Qərəqışlaq qəriyəsinin¹⁵ vəkəlləri :

1-Meşədi Məhəmməd Bağır

2-Mustafa

3-.....

Şorlu Dəmirçi vəkəlləri:

4-.....

5-.....

Yuxarı Neclu qəriyəsinin vəkəlləri:

6-Hacı Rəcəb Hacı Məmməd oğlu

7-Meşədi Məmməd Bağır Hacı İbrahim Xəlil oğlu

Aşağı Neclu vəkəlləri:

¹⁴ -1919 sənəsinə dəng gəliyor

¹⁵ Gəriyyə köy deməkdir.

8- Kerbelayı Memed Ali Hacı Abdillah oğlu

9-Meşedi Hüsen Aliuof

Donquzken qeriyesinin vekilləri :

10 Hacı Ali Akber Hacı¹⁶ oğlu

11- Meşedi Mahmud Maşedi Mehammed Cefer oğlu

Hacı İlyas qeriyesinin vekilləri :

12-Hacı Zeynal Hacı Selah oğlu

13-Kerbelayı Abas Meşadi Veli oğlu

Gökgümbet qeriyesinin vekilləri:

14- Meşedi Celil Kerbelayı Gefur oğlu

15-Hacı Mustafa Hacı Ali oğlu

Arbat qeriyesinin vekilləri:

16-Zeynel Malla Mehemed oğlu

17- Şeban Kerbelayı İsmayıl oğlu

Çarbağ qeriyesinin vekilləri:

18-Hacı Heyder Hacı Meherem oğlu

19- Mehemed Meşedi Hüsen oğlu

Şurlu Mehmandar qeriyesinin vekilləri:

20-Hacı Seyid Ali Mirgafar oğlu

21-Meşedi Hacı Abbas oğlu

Çobankere qeriyesinin vekilləri :

22- Mesum Hacı Hesən oğlu

23-Hesən hacı Qasım oğlu

Xaçaparaq qeriyesinin vekilləri:

24-Kerbelayı Ali Hacı Hesən oğlu

25-Mehemed Baba oğlu

Qarqabazar vekilləri:

26-

27-

Uluxanlı qeriyesinin vekilləri:

28-Kerbelayı İskender Necef oğlu

29-Kerbelayı Qenber

¹⁶ -noktalı olan yerlerde adlar okunaklı değildir

Servanlar qeriyesinin vekilləri:

30-Veli

31-

Reyhanlu qeriyesinin vekilləri:

32-Ali Meşedi İlyas oğlu

33-Kebelayi Hesən Ali oğlu

Hebelkend vekilləri:

34-Ali Hüseyn oğlu

35-Kerbelayi Abas Fexre adəm

Seyit kend vekilləri:

36-Hesən Kerbelayi Hesən oğlu

37-.....

İlxıqorux vekilləri :

38-.....

39-Esəd Memmed oğlu

Sarıcalar vekilləri :

40-.....

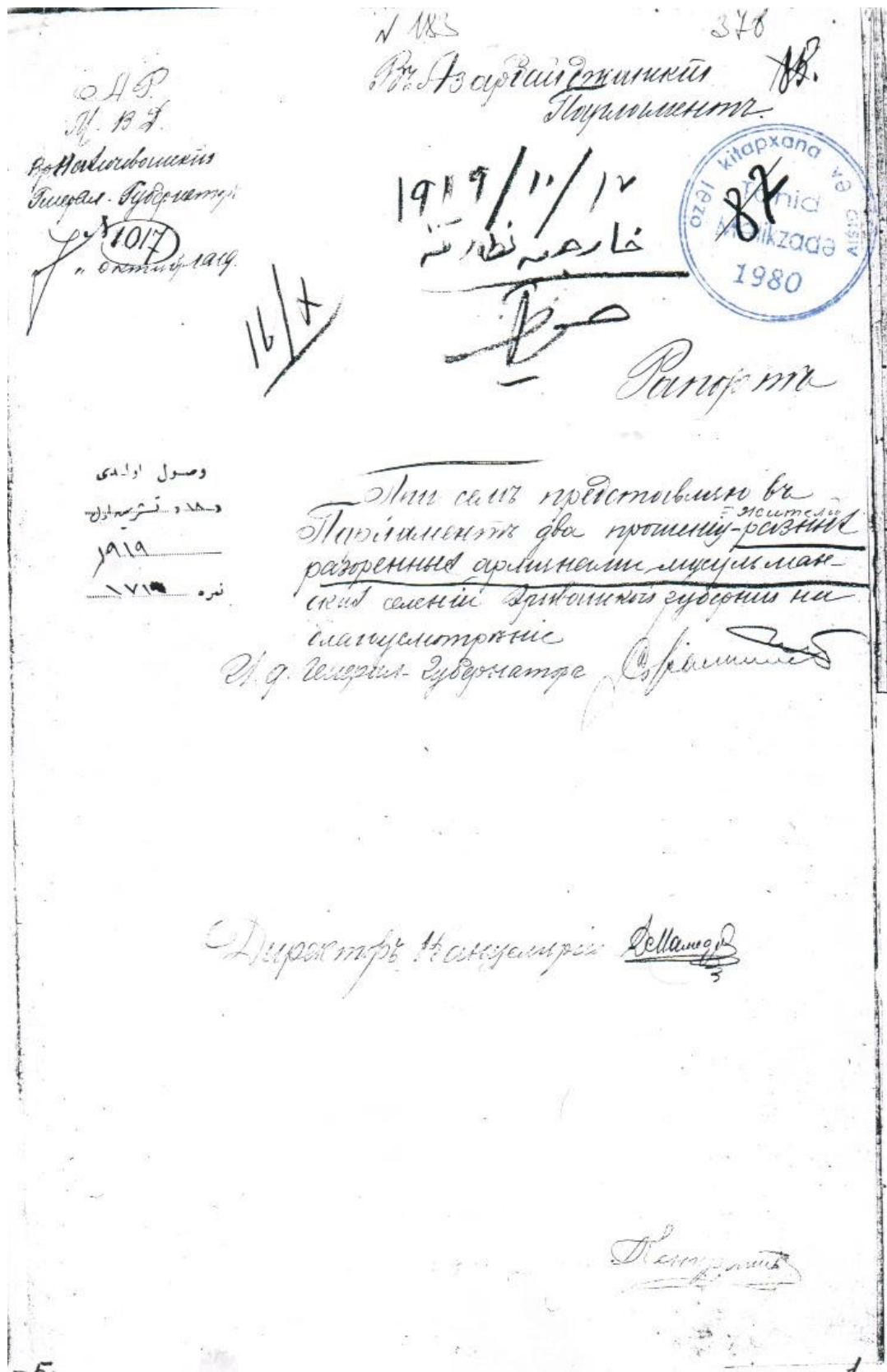
41-.....

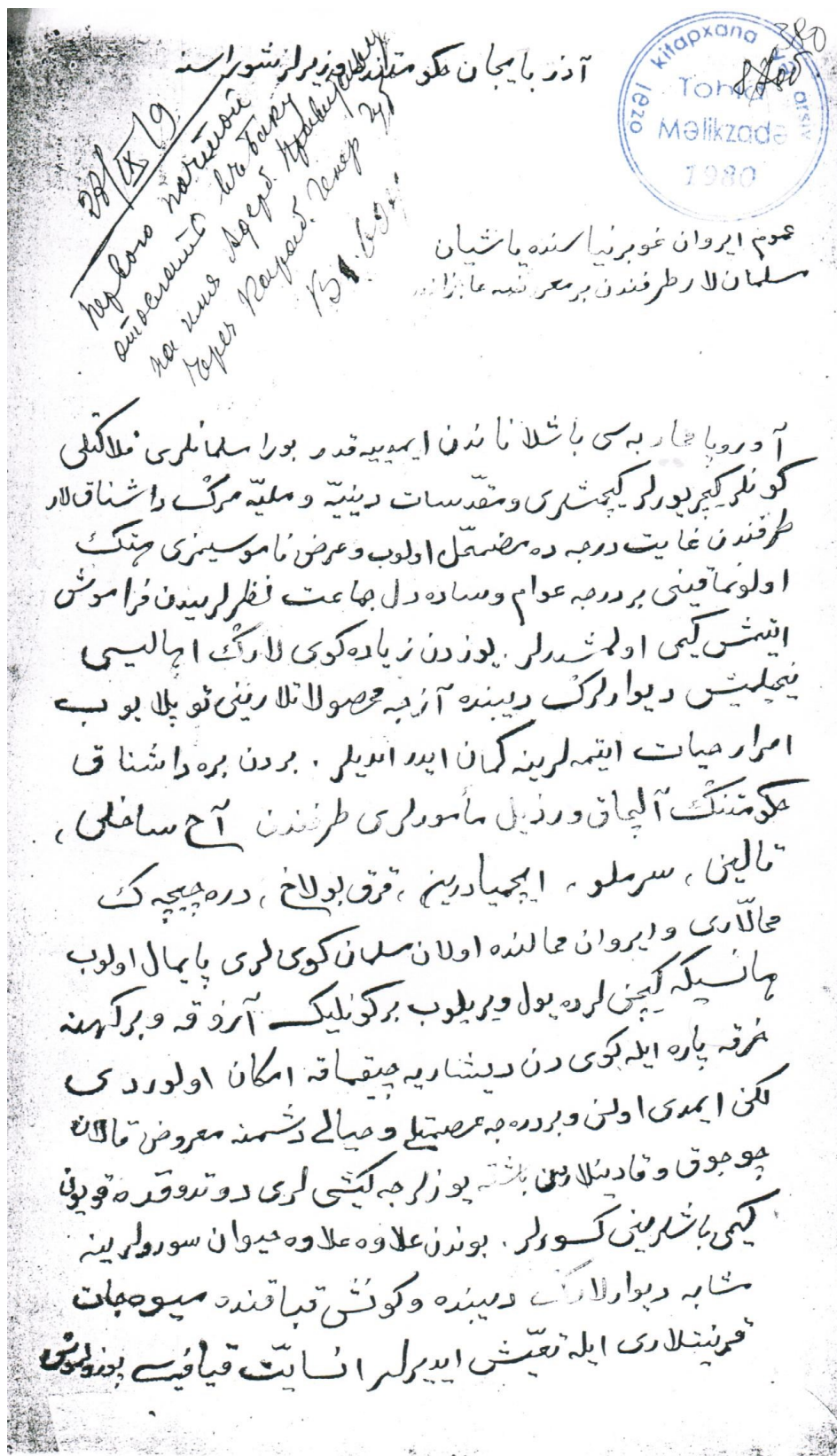
Umum Aralıq və Başkend vekilləri:

42- Hesən

43-Meşedi

Umum muhacirlərin vekilləri Alixan İbrahim Xəlilzadə Malik

در هشتاد و نه روز از تشکیل این کورس. به کوی کردن عبارت زنگی
 با سار کوی لاری. چنانکه یوز الی کوی کردن عبارت قاضی لاری
 که برکنده عظیمه در. اولادک بناهی در کینه داشتن لاری بو
 لاری جوو پاهال ایتیک الیور. اسلامیت
 و اناسیت نامنه یوز الی کوی دن عبارت برکنده
 عظیمه ایله برابر بو. کوی اچالیه وکیل لری جمع
 اولوب کندیریش محافظه ایتیک. اچون برمدفعه عظیمه
 جینی تشکیل ایدوب وارمن ملکومندن آیریلوب و
 تشکلات سایه کنده کندیریش مدافعه و محافظه ایتیک
 موفق اولاراق موفق اولدو. و ضعیف سله
 عموم دیوخرات بهمانده و آذربایجان ملکومند وزیر
 شوراسنه معاونت الیرینی اوزادوب یاردیم
 دیله یورلر. هرکویه اولورسه اولون بریم محافظه
 مدبرلاریمه لرا تشارزه بولونماق لری و عموم مطبوعات
 و باشقه واسطه لرایله پارلامینره بیلدیروب و بری تحت
 هیایه لریله آلوب داشتن لریک ظلم و محاسنه
 لرها بوندن صهره یول ویرمه لریینی اناسیت نامنه
 استر عام ایدویر. هرگاه تیز لیک ایتیک مرصت الیرینی
 اوزادوب بومظوم و معصوم چو چوخلر استغاثه الیرینه
 خرو و کدیرمازسه کزسه یوز میلرجه نفوسلر محمولار.

- ۱۳ ذی الحجه ۱۳۳۶
۱. سرحد با قزوین
 ۲. مطبعه امیر کبیر
 ۳. فاضل ایتیک
 ۴. امیر کبیر
 ۵. کدیر
- شو و کدیرچه و کبیری

- توفیق قزوینی سنگ و کبیری : ۶ کرب و رنج قزوینی
- ۷ مهندس محمد باقر قزوینی از امام حسین علیه السلام
- ۸ کربلا رحمتی حاجی عبداللاری
- ۹ شمس الدین علیوف
- ۱۰ علی اکبر کرب و رنج اوغده
- ۱۱ مهندس محمود محمد رحمانی معوض اوغده
- ۱۲ حاجی الیاس قزوینی سنگ و کبیری : حاجی زینال حاجی صلاح اوغده
- ۱۳ کربلا عباسی شمس الدین اوغده
- ۱۴ شمس الدین کرب و رنج اوغده : کرب و رنج قزوینی سنگ و کبیری
- ۱۵ جعفر علی جعفر علی اوغده
- ۱۶ زین الدین محمد اوغده
- ۱۷ شمس الدین کرب و رنج اوغده : آداب قزوینی سنگ و کبیری
- ۱۸ حاج حیدر جعفر محمد اوغده
- ۱۹ محمد شمس الدین اوغده : چهار باغ قزوینی سنگ و کبیری
- ۲۰ محمد شمس الدین اوغده
- ۲۱ شمس الدین اوغده : مشور و لو عجمان اوغده سنگ و کبیری
- ۲۲ شمس الدین اوغده
- ۲۳ شمس الدین اوغده : چوبانگوه قزوینی سنگ و کبیری

- ۳۴۴
 ۸۶. ناهایان راق قریب سنک ویکری ۲۴ کبریه موصاف
 ۲۵ ص ۵۵۱ ادخ
-
- ۲۶ ناهایان راق ویکری
 ۲۲
-
- ۲۱ ایلانلار موصاف
 ۲۹ کبریه موصاف
 ۳۰ و لوه لیدف
 ۳۱ ناکری ورد
-
- ۳۲ ریحانلوق قریب سنک ویکری
 ۳۳ کبریه موصاف
-
- ۳۴ جبل کند ویکری
 ۳۵
-
- ۳۶ سید کند ویکری
 ۳۷
-
- ۳۸ ایلانلوق قریب سنک ویکری
 ۳۹
-
- ۴۰ ساری جالار ویکری
 ۴۱
-
- ۴۲ عجم آرائیق و باش کند ویکری
 ۴۳
-
- عجم ساهلرک ویکری
 عیدخان ویرا مین خیل زاده ویکری